

Od „krásného města pro pracujících“ k „európskemu štandardu“¹

Premeny obrazu ideálneho mesta v plánovaní Brna 1951–2007

From 'Beautiful City for the Workers' to the 'European Standard'
Transformations in the notion of the ideal city in the urban planning
of Brno 1951–2007

Slavomíra Ferenčuhová

ABSTRACT The article discusses the differences between the notions of the 'ideal city' in Communist and post-Communist urban planning. Firstly, it proposes an overview of the academic works that have either characterized the ideas of planning under the Communist regime, or have described images promoted in planning practice since the 1990s in different post-Communist countries. In the second step, the paper analyses the representations of the 'ideal city' in the planning concepts prepared for the City of Brno in the years 1951, 1966, 1973, 2002 and 2007. Findings from literature about 'post/Communist' planning show a similarity between urban planning in Brno and that of several other cities. However, the comparison of the ideas about favourable urban development expressed for the City of Brno successively over the six past decades also points out a certain constancy in the representations of the 'ideal city' in 'Communist' and 'post-Communist' planning.

KEY WORDS Brno, Communism, ideal city, post-Communism, representations, urban planning

Úvod

Asanace našich měst musí být vedena přestavbou města jako jediného sociálního organismu, daného nejen stejně kvalitním vybavením všech obytných částí, ale především vybudováním společného politického i kulturního centra, které reprezentuje společnou veřejnou moc, kulturní a společenský život všech obyvatel bez rozdílů. Historické části města, které jsou především ve středu města, se musí stát živou součástí městského organismu. V duchu této zásady bude z historického dědictví zachráněno, zachováno a zvýrazněno všechno to, co se může stát všemu obyvatelstvu srozumitelným výrazem nejlepších kulturních tradic národních a výrazem státní svrchovanosti a demokratického centralismu. [...] Architektura města musí podtrhnouti politicko-sociální jednotu obyvatelstva,

Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 3/2010. S. 35–58. ISSN 1214-813X.

¹ Článek vychádza z dizertačnej práce *Meno, mesto, vec: premeny urbánneho plánovania, sociológia mesta a prípad (post)socialistického Brna* obhájenej v máji 2010 na Katedre sociológie FSS MU. Niektoré tvrdenia a časti textu sú zhodné s pôvodným textom práce, zvlášť s kapitolou „Mesto a ideály 1951–2007“, prípadne s textom autoreferátu k dizertačnej práci.

ktará je výsledkom nových spoločenských poměrů. Znamená to především zdůraznění městského středu jako společensko-politického a kulturního centra a navázání čtvrtí dříve tak zv. dělnických přímými architektonickými mohutnými prospekty.

(Brno – směrný územní plán. Průvodní zpráva 1951)

Ďalšie podobné deklarácie a predstavy o vhodnom budúcom rozvoji mesta Brna nájdeme na stránkach dokumentu *Brno – směrný územní plán. Průvodní zpráva* z roku 1951. Mesto, ktoré malo poskytovať rovnakú kvalitu bývania pre všetkých obyvateľov, odstrániť nerovnosti medzi jednotlivými štvrtami pretrvávajúce z predchádzajúcich historických období a nahradiť nevhodné prostredie novou výstavbou, malo tiež reprezentovať nový spoločenský poriadok a nové idey a hodnoty spojené s premenou politického režimu. Obrazy priaznivej budúcnosti mesta v dokumente predstavujú základ pre návrhy na prestavby a zdôvodňujú rozhodnutia o nich. Podobný princíp – predstavovanie vhodnej budúcnosti mesta a rozhodovanie o ceste, ako ju dosiahnuť – je typický pre urbánne plánovanie obecné. Otázky, ktoré chcem v článku otvoriť, sa však týkajú premenlivosti takýchto obsahov plánovania a predstáv „ideálneho mesta“ v období sociálnych zmien.

Za posledné dve desaťročia vzniklo v urbánnych štúdiách mnoho prác, ktoré popisovali špecifiká miest v krajinách strednej a východnej Európy i bývalého Sovietskeho zväzu a pozorovali premeny ich podoby i života ich obyvateľov po páde socialistického režimu.² Mesto sa pre autorov a autorky stalo, tak ako mnohokrát predtým, miestom, ktoré poskytuje možnosť študovať zásadne spoločenské zmeny (Savage, Warde a Ward 2003). Téma urbánneho plánovania však v týchto prácach hrá hlavnú úlohu len málokedy. Do pozornosti sa dostáva skôr v podobe okrajových poznámok ku poznatkom o obecných premenách lokálnej správy (viac Ferenčuhová 2009). Výnimku predstavujú zväčša (avšak nie výlučne) texty autoriek a autorov, ktorí sami pôsobia na inštitútoch či školách urbánneho plánovania. Tieto práce primárne popisujú premeny územného plánovania a jeho zásahov do rozvoja mesta od deväťdesiatych rokov v „postsocialistických“ krajinách, prijímanie nových praktík plánovania, premeny plánovania ako disciplíny, prípadne zhŕňajú poznatky o „socialistickom“ plánovaní miest (pozri napríklad Maier 1994; Musil 2001; Bernhardt 2005; Stanilov 2007; Tsenkova 2007; Dimitrovska Andrews, Mihelič a Stanič 2007; Pallagst a Mercier 2007; Sýkora 2002; Sýkora 2006; Halás 2003; či kratšie články v časopise *Urbanismus a územní rozvoj*, napríklad Milojević 2008).³

² Len v českém a slovenskom prostredí sa otázky premeny miest a života ich obyvateľov v súvislosti so širšími spoločenskými zmenami po roku 1989 dotkne takmer každá práca popisujúca mestskú súčasnosť. Spomedzi tých, ktoré tento problém otvárajú ako kľúčový, je možné menovať napríklad nasledovné: Bitušíková 2002; Džambažovič 2007; Falťan 2009; Gajdoš 2009; Halás a Džupinová 2007; Matlovič 2004; Ouředníček a Temelová 2009; Steinführer, Pospíšilová a Grohmannová 2009; Steinführer a Haase 2009; Steinführerová 2003; Sýkora 2002; Sýkora 2006; Sýkora 2007; Sýkora 2009; Sýkora a Ouředníček 2007; Temelová 2009; a mnohé ďalšie.

³ Na tomto mieste je nutné ujasniť význam, v akom používam termín „(post)socialistické“ urbánne plánovanie. Nevďačnosť pojmu „postsocializmus“ je zrejmá z väčšiny prác, ktoré s ním operujú (viac k téme Ferenčuhová 2008). Niektorí autori pomocou prívlastku „(post)socialistický“ odkazujú na vybrané „regióny“ – napríklad „východná Európa“ v zmysle „regiónu, ktorý zahŕňa bývalé

Poznávanie premien *výkonu činnosti* a jej podmienok i dopadov má v týchto prácach obvykle prednosť pred sledovaním premeny *predstáv* o tom, aké mesto je v plánovaní považované za „dobré“ či „ideálne“. Ak sa predsa sústredíme práve na hľadanie týchto (aspoň na okraj popísaných) presvedčení o tom, aký rozvoj miest by bol „vhodný“ (a hodný plánovania) či aké hodnoty a ideály sa presadzovali a presadzujú v jednotlivých obdobiach, objavíme na jednej strane texty, ktoré komentujú špecifiká *socialistického* plánovania rozvoja miest, a na druhej strane práce upozorňujúce na obrazy úspešného mesta nového milénia presadzované v rámci lokálnej správy *postsocialistických* miest. Z ich porovnania je možné odvodiť celkom zaujímavé obecné postrehy o premene predstáv o „ideálnom meste“ po páde socialistického režimu v strednej a východnej Európe obecné. Otázkou však je, či tieto zovšeobecnené postrehy o pomerne radikálnej premene ideí plánovania miest odlišujúcej „socialistické“ plánovanie od „postsocialistického“ platia i v prípade, ak sledujeme vývoj predstáv v plánovaní jediného mesta. Každé plánovanie budúcnosti totiž vychádza zo zhodnotenia súčasnej podoby mesta. Pokiaľ sa nejedná o plány výstavby na zelenej lúke, tak na tento stav i reaguje a nadväzuje, a tým dáva možný základ určitej plynulosti. I z tohto dôvodu je zaujímavé sledovať, ako sa v prípade jediného mesta (pre)menili (alebo naopak ako pretrvávali) predstavy

socialistické krajiny s vylúčením nástupníckych štátov Sovietskeho Zväzu“ (Kulcsár a Domokos 2005: 550). Označenia „stredná Európa“ (Musil 2001) či „východná Európa“ (Bernhardt 2005), alebo „východná stredná Európa“ (napríklad Sýkora 2009, Enyedí 1996: 100) sú občas s adjektívom „post/socialistická“ spojené, inokedy nie.

Chris Hann (2002: xii) ospravedlňuje použitie pojmu postsocializmus/postsocialistický na označenie politicko-geografickej oblasti a súčasne historického obdobia tvrdením, že socialistický režim natoľko priblížil rozličné krajiny, ktoré skúsenosťou s vládou socialistického režimu prešli, že je možné zmysluplne porovnávať ich situáciu po jeho páde. Toto zdôvodnenie oprávnenosti používať termín „postsocializmus“ možno nie je celkom presvedčivé – upozaduje totiž rozdiely medzi jednotlivými krajinami či m(i)estami na úkor zdôraznenia podobností daných minulosťou. Caroline Humphrey (2002) prichádza so zaujímavejším tvrdením, podľa ktorého zmysluplnosť pojmu „postsocializmus“ v akademických prácach vychádza z významu, aký má doposiaľ „socializmus“ pre porozumenie súčasnej každodennej realite, pričom naplnenie pojmu je premenlivé (viac Ferenčuhová 2008).

Iní autori sa pokúšajú definovať priamo spojenie „post/socialistické mesto“, a to objasnením jeho špecifických charakteristík. Odlišenie „postsocialistického“ mesta od mesta „socialistického“ a „kapitalistického“ tak stojí v základe vymedzenia jeho jedinečných znakov a princípov rozvoja a stále prebiehajúcej premeny (Sýkora 2009, Matlovič 2004, Smith 1996). Kým Sýkora pri vymedzení označenia pojmov zostáva v strednej a východnej Európe s predpokladom, že niektoré tvrdenia sa budú týkať i iných „postsocialistických miest“ (s. 387), Matlovič i Smith „socialistické mesto“ či jeho jednotlivé typy popisujú na základe princípov rozvoja a praktík jeho riadenia v Sovietskom Zväze i v Európe.

Moje použitie adjektíva „(post)socialistické“ v spojení s urbánnym plánovaním odkazuje na hľadanie charakteristík, ktoré plánovaniu pripisujú jednotliví autori a autorky *práve ako plánovaniu v období vlády socialistického režimu a po jeho páde*. Preberám teda ich použitie termínov „post/socialistický“ ako vysvetľujúcich zvláštne prvky plánovania a ich premeny po páde berlínskeho múru. V tomto zmysle má význam porovnávať napríklad i plánovanie miest v bývalých sovietskych republikách s plánovaním v ČR, aj keď nepochybujem o dôležitosti rozdielov, ktoré je možné medzi krajinami (či mestami) pozorovať.

o vhodnom rozvoji mesta v období, ktoré je charakteristické významnými spoločenskými zmenami. Podobné sústredenie sa na jedno mesto v dlhšom časovom období však zmienené výskumy obvykle neponúkajú.

Na nasledujúcich stránkach sa preto pokúsím zmapovať rozdiely v obrazoch „ideálneho mesta“ dostupných v špecifických dokumentoch, akými sú koncepcie rozvoja mesta pripravované pre Brno od päťdesiatych rokov 20. storočia dodnes. Nesledujem teda všetky možné ideály a predstavy o „dobrom meste“, ktoré sa objavovali v období posledných šesťdesiatich rokov. Zámerne napríklad vynechávam obrazy dobrého mesta, ktoré by sme mohli nájsť v dobovej literatúre či v umeleckej tvorbe vo všeobecnosti. Zároveň však vynechávam i tie obrazy a myšlienky o plánovaní miest, ktoré sú dostupné v odbornej sociologickej, geografickej alebo akademicko-plánovacej literatúre, ako aj idey, ktoré formulovali plánovači pri výkone svojej praxe a ktoré sa pritom nestali súčasťou koncepčných plánovacích dokumentov. Táto voľba, hoci znamená nutné zúženie pohľadu, ktorý sa čitateľovi naskytne, je rozhodnutím metodologickým; rozhodnutím o voľbe práce s materiálmi a dátami, ktoré považujem za zaujímavé a dosiaľ málo spracované.

Pohľad do koncepčných dokumentov ukazuje, že charakteristiky ideálneho mesta z päťdesiatych, šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov a predstavy formulované v novom tisícročí sú v prípade Brna podobné tým, ktoré zaznamenali autori popisujúci mestá v iných stredo- a východoeurópskych krajinách v rovnakých obdobiach. Čo je však dôležitejšie, niektoré princípy výstavby obrazu socialistického „ideálneho mesta“ v prípade brnianskych dokumentov pretrvávajú i po roku 1989. Práve toto zistenie tak otvára otázku o radikálnosti a charaktere premeny urbánneho plánovania po páde režimu. Diskusii o stabilných prvkoch „obrazu dobrého mesta“ stojacich proti premenlivejším súčasťam tohto ideálu je venovaný záver textu.⁴

Reprezentácie mesta v plánovaní a „ideálne mesto“

Prečo je ale zaujímavé zaoberať sa obrazmi mesta v urbánnom plánovaní v (post)socialistických krajinách? A k čomu odkazuje spojenie „ideálne mesto“?

Každá príprava plánov rozvoja mesta nutne vychádza nielen z presvedčení o tom, čo je to mesto, ale tiež o tom, aký vývoj mesta je vhodný (alebo aspoň vhodnejší ako iné). Základom plánov sú viac alebo menej určité predstavy o tom, aké mesto by bolo „ideálne“ či aké mesto je „dobré“, a ako tento stav – s pomocou plánovania – dosiahnuť.⁵ Samotný pojem „ideálne mesto“ môžeme nájsť v prácach pojednávajúcich o histórii a teórii plánovania a urbanizmu, a to zvlášť v tých, ktoré vysvetľujú vznik moderného plánovania v prepojení s utopickým

⁴ Je dôležité zdôrazniť, že v texte sa sústredím – na základe práce s dobovými dokumentmi – na popis *predstáv a plánov* rozvoja mesta Brna a nie na analýzu jeho „reálneho rozvoja“. To, nakoľko boli predstavy o rozvoji Brna realizované a nakoľko sa formulované princípy premietli do jeho podoby a fyzického usporiadania, nie je otázkou tejto práce. A hoci iní autori invenčne odvodzujú princípy plánovania (post)socialistických miest z toho, akými premenami skutočne mestá prechádzali či prechádzajú, pri sústredení sa na poznávanie predstáv o „ideálnom meste“ považujem za vhodný spôsob doplnenia ich poznatkov spracovanie práve ideových koncepcií a plánov bez ohľadu na ich ne/realizáciu.

⁵ Viac k definícii plánovania mesta pozri Ferenčuhová 2006.

myslením. Germán Solinís (2006) toto slovné spojenie používa na označenie *imaginárneho mesta* (popísaného v texte alebo zobrazeného graficky) a jeho presného plánu, ktorý by sa mal stať prostriedkom na ustanovenie ideálnej spoločnosti. Predstavy a reprezentácie ideálneho mesta pritom podľa neho existujú v celej histórii západného myslenia a tesne prepojené sú najmä so zmienými utopickými textami. Až (rane) moderné plánovanie sa však začalo pokúšať o ich realizácie (Solinís 2006: 79, 81, 85). Françoise Choay (1965) výraz „ideálne mesto“ používa v podobnom význame. Označuje ním *predstavu*, ktorá figuruje v utopických spisoch, teoretických prácach o výstavbe miest i v argumentáciách pre konkrétne princípy organizácie urbánneho priestoru. Ideálne mesto je predstavou reprodukovateľného typu sídla (bez ohľadu na historický či geografický kontext) (Choay 1965: 25), ktorého organizácia odpovedá na univerzálne potreby človeka či komunity.⁶ Tak ako u Solinísa i u Choay teda spojenie „ideálne mesto“ predstavuje myšlienkový konštrukt, reprezentáciu mesta, ktorá neodkazuje len k priestorovému usporiadaniu, ale najmä predstavuje obrazy ideálneho života.

Obsahy ideálu sa pritom u jednotlivých autorov či v rozličných obdobiach menia. Peter Hall venoval imaginárnym mestám – alebo „mestám fantázie“ (cities of imagination) – celú knihu (*Cities of Tomorrow*, 2002). Hoci v jeho slovníku sa namiesto ideálneho objavuje „dobré“ mesto (good city), i toto spojenie označuje predstavy o tom, aké mesto je ideálne či vhodné, a preto by o jeho realizáciu mali plánovači usilovať. Premenlivosť týchto predstáv Hall sleduje na urbanistických koncepciách vytvorených v priebehu 20. storočia v západnom svete. A aj keď je jednoduchšie predstaviť si konkrétne naplnenie pojmu „ideálne mesto“ u urbanistov ako Le Corbusier či v prípade spisov označovaných ako utopické (napríklad Fourier [1965], Howard [1965]), prípadne u kritikov moderného plánovania miest, ktorí sami predkladajú víziu „dobrého“ mesta (napríklad Jane Jacobs [1992] alebo Kevin Lynch [2004]), i bežné plánovanie konkrétnych miest obsahuje viac alebo menej zrejme predpoklady o tom, čo predstavuje ideál, ktorému by sa mesto malo priblížiť. V prípade „obyčajného“ plánovania mesta, teda pri vytváraní predstáv, ako sa bude rozvíjať „dobré mesto“ nie obecne, ale v konkrétnom prípade, a nie v teórii, ale v praxi plánovania, je tiež možné hľadať explicitne alebo implicitne popísané imaginárne ideálne mesto.

Interdisciplinárne urbánne štúdiá sa od konca 20. storočia sústreďujú na skúmanie reprezentácií mesta v umení, vede, lokálnej politike alebo v urbánnom plánovaní (Savage, Warde a Ward 2003: 32–33; Deriu 2001: 794). Obrat pozornosti výskumníkov k poznávaniu toho, čo všetko môže mesto predstavovať v rôznych oblastiach poznania, činností či vzťahov, bol do veľkej miery spojený s vedením sporov o definíciu mesta v rámci urbánnej sociológie a s rastúcim prepájaním a konfrontáciou jednotlivých disciplín, ktoré k mestu pristupovali viac alebo menej odlišnými spôsobmi (pozri Deriu 2001: 794–795; Savage, Warde a Ward 2003: 27–36).⁷ Zo slov Savagea, Wardea a Warda (2003: 32–35) i z textu Davida

⁶ Aténska charta podľa Choay (1965: 34) napríklad predpokladá existenciu univerzálnych potrieb človeka, na základe rešpektovania ktorých mohli urbanisti podľa Gróvia s istotou vytvoriť „ideálny typ ľudského sídla“.

⁷ K histórii urbánnej sociológie a k diskusii o trendoch v skúmaní mesta na začiatku 21. storočia pozri článok „The Future of Urban Sociology“ (May, Perry a kol. 2005) a z obdobia pochybností o zmysle a predmete interdisciplinárnych urbánnych štúdií pozri Mellor (1989).

Deriu (2001) vyplýva, že sústredenie pozornosti na rozmanité praktiky „zvýznamňovania“ mesta je prínosné najmä tým, že presahuje chápanie mesta ako „fyzickej entity s početnou populáciou“ (Savage, Warde a Ward 2003: 34). Zároveň neznamená nutne vyprázdnené chápanie mesta *ako reprezentácie* (Deriu 2001: 802). Umožňuje sledovať buď to, ako procesy reprezentácie a udeľovania významov dopadajú na život obyvateľov, alebo ako sú prepojené s kontextom a sociálnymi vzťahmi, v rámci ktorých k nim dochádza.

Sledovať významy pojmu „mesto“ a obrazy mesta v urbánnom plánovaní v tomto zmysle znamená kriticky poznávať plánovanie ako oblasť poznania, ktorá priamo stojí na špecifických reprezentáciách mesta ako objektu rozhodovania a kontroly.⁸ Plánovanie totiž vytvára reprezentácie mesta, ktoré následne presadzuje. Skúmanie ich premeny v čase historických zmien zase umožňuje otvoriť otázku vzťahu plánovania a jeho ideí ku kontextu, v ktorom prebieha, a jeho ne/závislosti na ňom. A nakoniec, sústredenie sa na prípad postsocialistických miest umožňuje prispieť do diskusie o tom, čo pre tieto mestá a ich plánovanie predstavuje obdobie zmien po páde režimu. Práce autorov a autoriek, ktoré sa venovali poznávaniu a teoretickému uchopeniu postsocializmu, často upozorňujú na to, že zmeny prebiehajúce od deväťdesiatych rokov nie je možné redukovať na súbor reforiem, či na zmeny politické a ekonomické. Spoločenská premena sa totiž dotýka rozmanitých oblastí činností a každodenného života, ako aj systémov významov a presvedčení (pozri napríklad Stenning 2005, Humphrey 2002, Czepczyński 2008, Brandstädter 2007, Shevchenko 2002). Je preto zaujímavé preskúmať, či a ako sa dotýka tiež predstáv a ideí presadzovaných v plánovaní miest. Práve predstavy o tom, aký vývoj a aké mesto boli a sú považované za „ideálne“ v plánovaní konkrétnych miest v období socializmu a po páde režimu (najmä v strednej Európe, sú predmetom ďalšej časti článku.

Ideálne mesto v (post)socialistickom urbánnom plánovaní

Hľadať jeden jediný „ideál“ mesta charakteristický pre socialistické plánovanie a pre plánovanie miest po páde režimu *obecne* je nezmyselné. Jednak kvôli šírke i nejednoznačnosti označení „socialistické“ a „postsocialistické“ mesto zahŕňajúcich veľké množstvo rozmanitých miest, jednak kvôli dĺžke období, ktoré predstavujú éra socializmu a dvadsať rokov po ňom a v priebehu ktorých samotné plánovanie miest a jeho priority prechádzali zmenami a stávali sa predmetom sporov (pozri Musil 2001; Matlovič 2004; Sýkora 2009; Bernhardt 2005; Ladd 2001; Popa 2007; Enyedi 1996: 112; viac k téme tiež Ferenčuhová 2009). Podľa Häussermanna (1996: 214) jednoznačná predstava o tom, aké by malo byť socialistické mesto, dokonca obvykle vôbec neexistovala. Predsa však v odborných prácach súčasných autorov nájdeme obcejšie či prekrývajúce sa tvrdenia o tom, aké ideály formulovali pláničovia socialistických miest, i o tom, aké vzory a myšlienky sa zdajú na ich miesto presadzovať od deväťdesiatych rokov 20. storočia.

⁸ Tento pohľad na plánovanie vychádza z jeho asociácie s „modernými technológiami moci“ prepájajúcimi odborné poznanie, byrokratickú aktivitu a prvky „utopického“ myslenia (Foucault 2000: 222, Marcelli 2008: 49–51).

Ideálne mestá v plánovaní v období socializmu

V charakteristike ideálov „socialistického plánovania“ miest sa u viacerých autorov a autoriek ako kľúčové objavujú pojmy *rovnosť*, *harmónia*, *poriadok*, *racionalita*, *modernosť*, *pokrok* a *autoritatívnosť*. Ich význam je pri porovnaní textov občas zhodný, občas trochu odlišný. Práve tieto myšlienky sa však javia ako základné prvky obrazu „ideálneho mesta“, ako ho zachytili autori a autorky v mestách rozličných krajín v období vlády socialistického režimu.

Rovnosť. Základnou ideou v socialistickom plánovaní miest bolo odstránenie spoločenských nerovností, spojených okrem iného s kvalitou bývania. Zabezpečenie rovnakého prístupu k bývaniu a službám pre všetkých obyvateľov bez rozdielu sa objavovalo ako cieľ politik i plánov výstavby až do pádu režimu (Enyedi 1996: 109–110; Nutu 2008; Musil 2001: 284–285, 287; Ladd 2001: 585, 597–598; Häussermann 1996: 214; O’Neill 2009: 102; Alexander 2007: 168; Sýkora 2009: 388; Matlovič 2004: 139; Smith 1996: 77). Nie vždy pritom realizácia plánov skutočne viedla k tomuto výsledku. Často dokonca vznikali nerovnosti nového typu, prípadne pretrvávali staršie vzorce (Enyedi 1996: 106, 110–111; Sýkora 2009: 389; Matlovič 2004: 142; Smith 1996). V Berlíne napríklad disidenti a osoby nepohodlné pre režim obvykle žili v starých domoch v centrálnych štvrtiach, ktorých opravám a vybavenosti sa venovala minimálna pozornosť a ktoré boli odsúdené na postupný zánik (Häussermann 1996: 220). Nerovnosti ale vznikali tiež pri výstavbe nových bytov, zvlášť tých „podnikových“. Bohatšie závody boli totiž schopné investovať väčšie prostriedky do skvalitňovania bytov i infraštruktúry než investoval štát a vytvárali tak „lepšie“ bloky na sídliskách (Pickvance 2002: 193). V prípade výstavby riadenej podnikom mohli byť nerovnosti v prístupe k bývaniu dokonca výsledkom zámeru. Podľa Any Nutu (2008) v rumunskom baníckom mestečku Bălan bolo kvalitnejšie bývanie určené najvýkonnejším (či inak lojálnym) robotníkom, čím mal byť stimulovaný výkon najmä u nových zamestnancov ubytovaných v horších podmienkach a predstavujúcich „nižšiu vrstvu“. Podobná prax bola podľa autorky bežná aj v iných mestách, napríklad v Nowej Hute či Magnitogorsku (Nutu 2008, nečíslované). Samotná *idea rovnosti* však oficiálnym prezentáciám plánov budúcnosti stále dominovala.

Harmónia. Plány na výstavbu „nových (socialistických) miest pre nového (socialistického) človeka“ (Gulin Zrníc 2007: 97; O’Neill 2009: 94, 97) si okrem zaistenia rovnosti životných podmienok kládli za cieľ zabezpečiť, aby život v nich prebiehal „harmonicky“, a to vo viacerých ohľadoch. Catherine Alexander (2007: 172) popisuje plány výstavby Alma-Aty ako pokusy o nastolenie „sociálnej harmónie“, a zároveň o zosúladenie novej výstavby s prírodnými podmienkami. Harmónia s prírodou, súlad medzi priemyslovou výrobou a životným prostredím boli ako základ „dobrého mesta“ a šťastného života predstavované i v plánovaní miest v NDR na konci päťdesiatych rokov. Obraz „jeleňov pasúcich sa za potrubím“ sa stal symbolom úspešného dosiahnutia tohto ideálu v meste Schwedt postavenom vedľa chemického závodu (Bernhardt 2005: 113–114). Obdobie sedemdesiatych rokov potom vo viacerých krajinách prinieslo ďalšie snahy o harmonický vývoj; tentokrát bolo cieľom zosúladiť „minulosť a budúcnosť“. V NDR straníci i odborníci presadzovali „organické prepojenie starého a nového“, či „ideálne mesto harmonicky spájajúce nové a staré“, a tieto ideály zakotvili

v nových princípoch socialistického rozvoja, plánovania a architektúry miest z roku 1982 (Ladd 2001: 593–594).

Racionalita. Harmonický poriadok mesta pritom mal byť výsledkom racionálneho rozhodovania. Význam „rationality“ mimo iné spočíval v prispôbení plánov rozvoja konkrétnym podmienkam lokality. Expertné zhodnotenie situácie a odhady budúceho rozvoja predstavovali základnú orientáciu pre rozhodovanie o plánoch (Alexander 2007: 176–177). „Technologické nástroje“ spolu s „abstraktnými poznáním“ mali napomôcť zladeniu sociálneho, vystavaného i prírodného prostredia a zabezpečiť naplnenie všetkých potrieb obyvateľov (Alexander 2007: 172). Podobný dôraz na racionalitu plánovania v zmysle jeho napojenia na analýzu daných podmienok v meste odhaľuje tiež Jiří Musil v plánovaní v Českej republike. Považuje ho však za charakteristický až pre neskoršie obdobia socialistického plánovania (2001: 287). Dimitrovska Andrews, Mihelič a Stanič (2007: 430) dokonca tvrdia, že tento typ racionálneho plánovania skutočne bol len ideálom. Ak sa pri príprave koncepcií rozvoja vôbec nejaká analýza (obvykle morfológická) robila, jej výsledky mali slúžiť len ako potvrdenia alebo zdôvodnenia rozhodnutí učiných dávno predtým. Podobne komentuje obvyklé podcenenie „dôkladného prieskumu celého komplexu faktorov“ a „byrokratický a klientelistický spôsob prijímania rozhodnutí“ pri realizácii koncepcií Matlovič (2004: 140). Podľa textu Brucea O’Neilla v prípade plánov na prestavbu centra Bukurešti zase „racionálne plánovanie“ znamenalo skôr dôraz na zvyšovanie efektivity (v dostupnosti služieb a infraštruktúry, využití pôdy) a zabezpečovanie „pokroku“ a „modernizácie“ (O’Neill 2009: 102). Urbanizácia poľnohospodárskych oblastí, zvyšovanie hustoty osídlenia v mestách a premena roľníkov v robotníkov, ktoré túto „modernizáciu“ predstavovali, sa stali prioritami rozvoja vo viacerých krajinách (pozri O’Neill 2009, Bernhardt 2005, Nutu 2008, Sýkora 2009, Matlovič 2004, Enyedí 1996: 109). Nadšenie pre projekt modernizácie a pokroku pritom zdieľali politické authority s expertmi, ktorí sa angažovali v plánovaní (Popa 2007: 168).

Autoritatívnosť. Texty popisujúce socialistické plánovanie a riadenie rozvoja miest často konštatujú, že ich výkon bol autoritatívny. Zároveň mala prestavba či výstavba v meste napomáhať k udržaniu alebo ustanoveniu autority (pozri Ivancheva 2008, Alexander 2007, Nutu 2008, O’Neill 2009). Strana, štát, významný štátny podnik ako hlavný zamestnávateľ a/lebo lokálni politickí reprezentanti sa spolu s expertmi stavali do role akýchsi patrónov obyvateľov mesta zabezpečujúcich všetky ich základné potreby. Podľa O’Neilla (2009: 99) bolo cieľom režimu „preniknúť, manipulovať a zásadne ovplyvňovať každodenný život“, čo „vyžadovalo priestorovú organizáciu, ktorá umožňovala udržanie hierarchie, kontrolu tiel na rôznych úrovniach a poslušnosť ideológii“. Úprava priestoru pritom bola považovaná za základ úpravy sociálnych vzťahov (napríklad rodinných), ale tiež celkovej podoby spoločnosti (O’Neill 2009: 101–102). Catherine Alexander zase popísala plány urbanistického riešenia Alma-Aty z roku 1949 ako reprezentáciu „usporiadaného mesta, mesta veľkých bulvárov, [...] mesta otvoreného a starostlivo riadeného ústrednou, harmonizujúcou autoritou“ (2007: 175).

Dizajn miest. Ak sa sústredíme na plánovanie vlastnej podoby miest v strednej a východnej Európe i Ázii, tak ako „ideálne mesto“ je predstavené sídlo s významným centrom, v ktorom sa nachádzali často monumentálne stavby (mrakodrapy či pomníky). Dôležité boli priestrané námestia a široké ulice vhodné na oslavy a manifestácie (či jednoducho berúce

dych pri pohľadoch, ktoré ponúkali), ako aj symbolická estetika architektonických riešení (Häussermann 1996: 216, Ivancheva 2008, Alexander 2007: 168, O'Neill 2009: 103, Sýkora 2009: 389). Kým v niektorých krajinách (NDR) dôraz na monumentalitu centrálnych častí miest postupne odznieval a na význame získavalo zvyšovanie kvality infraštruktúry a služieb (Ladd 2001: 585), inde (napríklad v Bukurešti) boli ešte v osemdesiatych rokoch presadzované gigantické projekty (pozri O'Neill 2009, Popa 2007). Mestá boli zároveň plánované ako kompaktné sídla s obmedzeným rozvojom suburbánnych oblastí a funkčným oddelením rezidenčných a výrobných zón (Häussermann 1996: 218, Ladd 2001: 588, Bernhardt 2005: 107, Alexander 2007: 176, Sýkora 2009: 388, Matlovič 2004: 139, Ouředníček a Temelová 2009: 10, Enyedi 1996: 103). Výstavba štandardizovaných sídlisk na okraji miest a určitý rozvoj centier boli pritom sprevádzané ignorovaním vnútorných miest (Maier 2003, Temelová 2009: 12, Sýkora 2009: 389, Ouředníček a Temelová 2009, Ouředníček a kol. 2009).

I pri obvyklom a stabilnom uznávaní ideálov racionality (akokoľvek chápanej), harmónie, pokroku, autority a rovnosti ako základov pre „dobré mesto“, myšlienky presadzované v plánovaní miest sa v období socializmu do značnej miery menili. Päťdesiate roky predstavovali vo väčšine krajín obdobie dôrazu na industrializáciu a zabezpečenie práce a bývania pre všetkých, celkového rastu priemyselných miest a tvorbu ich reprezentatívnych centier. Šesťdesiate roky v NDR zase priniesli požiadavky na zlepšenie infraštruktúry, služieb, bývania i možnosti spotreby (Ladd 2001: 585). Sedemdesiate roky je možné charakterizovať jednak snahou o masívnu výstavbu bytových celkov, ale tiež objavením sa kritiky modernistických princípov v architektúre a urbanizme, anonymity a narušením komunitných a susedských vzťahov na sídliskách, romantizáciou starého typu ulice a trendom k presadeniu zachovania historických častí miest a pamiatok (Ladd 2001: 588-589, 599; Bernhardt 2005: 106). Hoci tieto tendencie bolo možné pozorovať vo viacerých krajinách (ostatne hnutie za zachovanie historického dedičstva bolo medzinárodné [pozri Ladd 2001: 590]), ich nástup mohol prebiehať v rozličnom čase, prípadne získavali odlišnú podobu a silu a vychádzali z rôznych podnetov. Podobné kritiky voči vzorcom rozvoja miest či sídlisk sa napríklad v prípade českých a maďarských miest objavovali o desať rokov neskôr než v NDR (pozri Maier 2003: 654, Enyedi 1996: 112).

Všetky zmienené princípy či idey pritom mohli ale nemuseli byť základom pre „reálny rozvoj“ konkrétneho mesta. Ich formulácia nemusela byť premietnutá do fyzickej podoby mesta, nehovoriac o tom, nakoľko boli idey samotné realizované v živote mesta a jeho obyvateľov. Vypovedajú však o tom, aké obrazy „ideálneho mesta“ boli v podstate zhodne presadzované vo viacerých krajinách, kde vládol socialistický režim.

Ideálne postsocialistické mestá

Po páde berlínskeho múru sa podľa viacerých autorov plánovači miest ocitli v situácii, keď pre ich prácu v podstate neexistovali jasne stanovené pravidlá ani politická či verejná podpora (Komorowska 2008: 1300, Milojević 2008). Po určitom váhaní, stagnácii alebo odmietaní plánovania spojených s jeho obecnou negatívnym vnímaním začali jednotlivé mestá prijímať nové vzory a metódy plánovania (najmä strategické plánovanie). Podľa Stanilova (2007) boli deväťdesiate roky pre plánovanie a správu miest charakteristické nekritickým

prijímaním obrazov západných miest ako ideálov, ktorým by sa mali mestá priblížiť. Plány na výstavbu výstavných štvrtí, spektakulárne architektonické projekty, ale i predstavy o trendoch suburbanizácie, vzniku priestorových nerovností alebo automobilizácie ako o „normálnych“ či dokonca „želateľných“ výsledkoch postsocialistickej transformácie podľa jeho textu predstavovali dominantné orientačné body v rozhodovaní o rozvoji miest (Stanilov 2007: 418, pozri i Cook 2009). Prijatie strategického plánovania v mestách strednej a východnej Európy potom podľa výsledkov výskumu Sashe Tsenkovej (2007) viedlo k presadzovaniu veľmi podobných obrazov úspechu mesta v budúcnosti. Či už ide o Petrohrad, Sofiu, Prahu, Rigu alebo Vilnius, základné ciele a vízie zhodne plánujú v oblasti ekonomiky zlepšenie ich pozície v medzimestskej súťaži, a to ako prostredníctvom marketingu, tak prilákaním investícií. V oblasti „sociálnej“ zase uvažujú o zlepšení príležitostí pre obyvateľov (vzdelávanie, sociálne služby, ale i kvalita života, životného prostredia a možnosti udržateľného rozvoja) (Tsenkova 2007: 466).

Medzi novými „zmenenými prioritami“ (ako ich označuje Stenning v prípade Krakova [2000: 112]) v plánovaní a správe miest nájdeme snahy o rozvoj turizmu a nových odvetví priemyslu. Prestavby štvrtí so zvláštnou lokálnou históriou (napríklad židovské štvrte) sú spojené s ich vnímanou hodnotou ako turisticky ale i rezidenčne zaujímavých oblastí (Stenning 2000: 113). Ďalším vysoko hodnoteným prvkom novej výstavby sa stali komerčné a administratívne štvrte či budovy (Eckardt 2005, Ward 2004). Ako významná sa vo väčšine postsocialistických miest objavuje tiež snaha o posilnenie lokálnej identity a výrazného „image“ mesta (Dimitrovska Andrews, Mihelič a Stanič 2007: 427). Young a Kaczmarek sa práve na poznávanie obsahov takejto želanej „identity“ postsocialistických miest v Európe sústreďia podrobne. Politickí reprezentanti a/lebo experti podľa nich obvykle presadzujú obraz mesta ako „moderného, medzinárodného, kapitalistického, európskeho“ a rozvíjajúceho sa a organizovaného „v súlade s dominantnou neoliberálnou agendou“ (Young a Kaczmarek 2008: 53). Poľská Wroclaw je tak napríklad predstavovaná ako „multikultúrne a kozmopolitné“ mesto a Łódź – v období socializmu moderná industriálna metropola a „sídlo zrodu revolučného robotníckeho vedomia a boja proti kapitalizmu“ (Young a Kaczmarek 2008: 59) – je od deväťdesiatych rokov prezentovaná ako mesto „v minulosti podobné západným mestám, mesto so spontánnym kapitalistickým vývojom a harmonikou mnohonárodnou minulosťou“ (Young a Kaczmarek 2008: 61). V prípade Berlína Cochrane a Jonas (1999) či Janet Ward (2004) zmapovali diskusie vedené v deväťdesiatych rokoch o tom, aký obraz mesta v budúcnosti by mal byť presadzovaný a realizovaný v mestských politikách a stratégiách výstavby. Či už šlo o obraz Berlína, ktorý zdôrazňoval jeho rolu ako obnoveného hlavného mesta Nemecka a politického centra (Cochrane a Jonas 1999: 152), jeho víziu ako „obyčajného mesta“ alebo ako mesta „globálneho“, autori sa zhodujú na tom, že cieľom bolo najmä predstaviť mesto ako zodpovedajúce požiadavkám kapitalistickej ekonomiky a vzorcom urbánneho rozvoja „západných“ miest (Cochrane a Jonas 1999: 145, Ward 2004: 239).

Podobnosť myšlienok, ideálov, stratégií plánovania a správy miest, ale i ich výsledkov v jednotlivých postsocialistických mestách je pritom autormi vysvetľovaná ako následok „tlaku zo strany stále mobilnejšieho kapitálu a urbánneho hedonizmu, ktorý vedie ku globálne uniforme tvarov i programov“, či snahy o priblíženie sa štandardom a vzorom uznávaných a svetových miest (Dimitrovska Andrews, Mihelič a Stanič 2007: 427, 429; pozri

i Cochrane a Jonas 1999: 145; Cook 2009). Iné vysvetlenie sa odvoláva na pôsobenie nadnárodných štruktúr, ktoré nepriamo vedú k uniformite praktík (napríklad prispôsobovanie sa požiadavkám EU pri žiadaní o príspevky zo štruktúrnych fondov či v prípade kandidátskych krajín [Komorowska 2008: 1300; Stanilov 2007: 422; Balchin, Sýkora a Bull 1999: 161]).

Predstavy ideálneho mesta v plánovaní Brna

Na základe prehľadu textov, ktoré – akokoľvek fragmentárne – zachytávajú základné idey plánovania „socialistických“ a „postsocialistických“ miest, je možné tvrdiť, že urbánne plánovanie, a najmä predstavy o „ideálnom meste“ presadzované pred a po páde berlínskeho múru, prešli výraznými zmenami. Je však možné podobné premeny zachytiť i v prípade, ak sa sústredíme na prípad jediného mesta a jeho plánovanie za posledných šesťdesiat rokov?

Pri snahe spoznať obrazy „ideálneho mesta“ v prípade plánovania Brna pracujem s piatimi dokumentmi pripravenými v rokoch 1951, 1966, 1973, 2002 a 2007. Dva posledné texty predstavujú pôvodnú a inovovanú *Strategii pro Brno*, teda strategický plán rozvoja mesta formulovaný na začiatku 21. storočia. Staršie dokumenty sprevádzali prípravu územného plánu (1951 a 1973) a/lebo predstavovali analýzu prostredia a života v Brne, od ktorej sa mali odvodzovať ďalšie rozhodnutia o rozvoji mesta (najmä dokument z roku 1966). Všetky dokumenty implicitne alebo explicitne vyjadrujú predstavy o tom, aké vzory či ideály by malo mesto nasledovať. Konceptné dokumenty sú skutočne zvláštnym typom textov, ktoré vznikajú ako súčasť výkonu plánovania miest. Nepredstavujú teoretické pojednania o tom, aké mesto by bolo vhodné vytvoriť. Sú vždy vzťahované ku konkrétnemu kontextu – doby a plánovaného mesta. Sú vyjadrením ideálov a zároveň potenciálnym podkladom ďalších rozhodnutí. Ich príprava prepája rozhodovanie expertné s rozhodovaním politickým. Françoise Choay (1996) nazvala tento typ textov vznikajúcich ako súčasť správy mesta za účasti expertov „argumentačnými“ (pozri i Ferenčuhová 2006, 2009).

1951: Krásne mesto pre pracujúcich

Politické zásady, ktoré na začiatku päťdesiatych rokov dodala koordinačná komisia zložená z členov národných výborov a niekoľkých expertov na územné plánovanie spoločnosti *Stavoprojekt* poverenej prípravou smerného územného plánu (*Průvodní zpráva* 1951: nečíslované), do veľkej miery vymedzovali ideál, ktorý malo mesto Brno ako „mesto socialistickej spoločnosti“ dosiahnuť. Dominovalo v ňom zabezpečenie rovnosti životných podmienok pre všetkých pracujúcich, vymedzenie roly mesta ako centra priemyslu s ohľadom na ciele národohospodárskeho plánu a jeho výstavba ako reprezentatívneho sídla novej spoločnosti.

Při vypracování smerného plánu, který stanoví plánovaný rozvoj a výstavbu města, t.j. určí budoucí rozvoj a stavby průmyslových závodů, obytných čtvrtí, úpravu komunikací, vyřeší železniční otázku, rozmístění parků, sadů a rekreačních, zdravotních, sociálních a kulturních zařízení, musí být dbáno následujících zásad:

1/ Každá podniknutá práce, každý projekt, každá úprava, přestavba a výstavba města musí být vedena starostí o vytvoření nejvýhodnějších pracovních a životních podmínek pracujícího člověka.

2/ Smerný plán musí zajistit možnost růstu dalšího rozvoje města v soulase s naším celostátním

plánem a celkovými perspektivami rozvoje našeho hospodářství jak v celostátním tak i v krajském měřítku.

3/ Směrný plán musí zabezpečiti vytvoření nejpříhodnějších podmínek pro činnost a rozvoj závodů a podniků, které v městě Brně budou vybudovány. Taktéž musí zajistiti možnosti rozšíření dosavadních průmyslových a dopravních podniků.

4/ Směrný plán musí zabezpečiti ve všech částech města vytvoření nepříhodnějších podmínek pro práci a život obyvatelstva. Při zpracování směrného plánu musí býti pamatováno na místa pro stavbu sociálních a jiných životně důležitých zařízení a podniků za účelem plánovitého přeměnění způsobu života na sociálních zásadách.

5/ Nepřipustit hromadění mas na malých plochách, ale zajistit rovnoměrné rozdělení všech kulturních statků a zařízení.

6/ Směrný plán musí zabezpečiti zdravotně – hygienické podmínky pro život obyvatel ve všech částech města.

7/ Taktéž ve všech částech města musí vytvořiti nejvyšší možnou bezpečnost v dopravním ruchu.

8/ Směrný plán musí zachovávat hlediska architektonického vzhledu města.

(Průvodní zpráva 1951: nečíslované)

Pri určovaní spôsobu, ako dosiahnuť priblíženie sa tomuto ideálu v konkrétnom meste, bola hlavným nástrojom plánovania expertná analýza. Návrhy predkladané v dokumente z roku 1951 sú tak zdôvodňované množstvom údajov o súdobom stave a očakávaných trendoch v oblasti výroby, bývania, dopravy či technického vybavenia. Vedľa dôrazu na prepočty výroby a spotreby, odhady budúcich trendov vývoja mesta, zohľadnenie podmienok prírodných, historických i ekonomických, zdôvodňovanie návrhov často smeruje k výkladom situácie a hľadaniu širších vysvetlení, autorít, či princípov a noriem aplikovateľných v plánovaní. Odkazy na „dobrú prax“ plánovania miest v Sovietskom zväze prinášajú mimo iné tiež informácie o „normách“, ktorým by mesto malo zodpovedať a ktoré predstavujú „expertný ideál mesta“. Napríklad:

Dôležitým činiteľom kvalitného bydlenia je dostatočné množstvo zeleně, vhodne a ekonomicky rozložené vnútri ploch obytných. Podľa najnovších zásad riešenia obytných oblastí v Sovietskom Svazu, zaujíma verejná zeleň až ¼ obytných ploch pri norme 15 – 30 m² verejnej zeleně na 1 obyvateľa. Veľkosť ploch verejnej zeleně není ovšem sama o sobě uspokojujícím faktorem, jenom podmínkou, poněvadž mnohdy ještě důležitější úlohou urbanisty bývá její správné rozmístění s ohledem na dosažitelnost a hustotu bydlenia.

(Průvodní zpráva 1951: nečíslované)

Okrem dodržania noriem by však ideálne mesto podľa dokumentu malo byť tiež „krásne“. Kapitola „Hlavní zásady výstavby socialistického města“ predostiera šesť „predpokladov vytvorenia krásneho mesta“. Plánovanie miest by podľa nich malo brať do úvahy prírodné prostredie, zvyrazňovať to, čo je na ňom považované za krásne, „zaručiť spojenie človeka s prírodou, vytvoriť najväčší možné množstvo otvorených perspektív na krásne prírodné body“ a „zdôrazniť její [prírody] účinok na človeka pomocí architektury“. Ďalším z vymenovaných princípov výstavby krásneho mesta je udržanie a zvyraznenie jeho centra a „kostry mesta“ s hlavnými ulicami, námestiami a „bránami“ a zdôraznenie historického dedičstva *(Průvodní zpráva 1951: nečíslované)*.

Autoritami, na ktoré sa dokument pri tomto tvrdení odvoláva, sú jednak základné teoretické práce o architektúre a staviteľstve (Alberti a Scamozzi), jednak – opäť – vzory „dobrej praxe“. Napríklad: „Leningrad je výborným dokladom, jak mnoho záleží na dobrom založení, dobrom počátku města“ (*Průvodní zpráva* 1951: nečíslované). Odvolania na Leningrad a na príklad prestavby Paríža barónom Haussmannom sú použité i na podporu dôrazu kladeného na výstavbu štandardizovaných verejných budov ako tých, ktoré „určujú ráz mesta, charakter jeho slohu, zdúrazňujú hlavné a najvýznamnejšie body ve městě a jsou orientačními body, které určují prostorovou strukturu města a jeho siluetu“ (*Průvodní zpráva* 1951: nečíslované). Uchovávanie „architektonických diel minulosti“, výstavba pomníkov a podoba „detailov, akými sú domové dvere, kľučky či chodníky“, sú spolu s prítomnosťou „vnútroblokovkej zelene na priestranstvách v spojení s vodou“ poslednými pravidlami, ktoré sú základom tvorby mesta, ktoré je naplánované *dobre a krásne* zároveň.

Dokument z roku 1951 predkladá politický ideál rovnostárskeho socialistického mesta a estetický ideál odvodený z klasických urbanistických diel, z príkladov iných miest hodných nasledovania a zo štandardov a noriem stanovených v sovietskom plánovaní alebo vyvedených z expertných analýz. Tieto tri stratégie vymedzenia ideálu (politické zásady, expertné normy a príklady dobrej praxe) sa v mladších dokumentoch opakujú s väčšou alebo menšou silou.

1966: Medzinárodný význam mesta, svetové štandardy a expertné normy

Koncepcia z roku 1966 si kladie za cieľ upozorniť na to, v akých oblastiach je možné označiť úroveň životného prostredia v meste Brne za nevyhovujúcu, a naznačiť možné smery nápravy. Upozornenie na „nevyhovujúci stav“ predpokladá, že plánovači pracujú s predstavou stavu, ktorý naopak „vyhovuje“ či reprezentuje ideál. Tento ideál je pritom podľa nasledujúcej citácie obvykle vyvedený z technických znalostí, príkladov „dobrej praxe“ iných miest, či zo „spoločenských požiadaviek“ (teda z rozhodnutí politických predstaviteľov):

Úroveň hmotného životného prostredia je bezpochyby funkcií celkovej životní úrovne. Požadovaná úroveň a z toho plynoucí potřeba byla na jednotlivých úsecích odvozena vždy nejvýhodnější dostupnou metodou; v nejdůležitějších oborech *srovnáním skutečného stavu s normou*; jinde *srovnáním se stavem v jiných městech* obdobné velikosti nebo *odvozením z dosavadního trendu vývoje*; konečně v některých případech *bylo nutno vycházet ze společenských požadavků* uvážených pro specifické podmínky v Brně.

(*Koncepcie* 1966: 4, kurzíva SF)

„Normy“ a „štandardy“, s ktorými je porovnávaná situácia v Brne, sú stanovené buď expertne (norma je predstavená bez odkazu na určujúceho arbitra ako akási odborná samozrejmosť alebo je odvodzovaná od plánovaného nárastu počtu obyvateľov) alebo sú prevzaté z odbornej literatúry. Častá je tiež argumentácia znalosťou situácie a štandardov v mestách iných krajín. Na rozdiel od dokumentu z roku 1951 však autori neodkazujú na sovietsku literatúru ani na sovietske mestá. Odborné poznatky nachádzajú v prácach francúzskeho ekonóma Jeana Fourastié a prípady na porovnanie s Brnom, ako aj príklady „dobrej praxe“,

zase v krajinách ako NSR, Francúzsko, USA, Anglicko (s. 70), v mestách Hamburg, Moskva, Tokio (s. 73), Berlín, Essen, Londýn, Chicago a v mestách „v cudzine“ obecne (s. 65).

Politické zadanie rovnako ako v prípade dokumentu z roku 1951 predkladá ako ideál mesto, ktoré predstavuje rovné životné podmienky pre všetkých obyvateľov. Funkčnosť a technické vybavenie mesta ale oproti staršej koncepcii neznamená len výstavbu normám zodpovedajúceho bývania a pracovného i rekreačného prostredia a dostatočné dodávky energií a vody do priemyslu a domácností. Normy a štandardy sú totiž formulované i pre miesta a úroveň spotreby – tovaru aj služieb. Kritika tak dopadá nielen na nedostatok pracovníkov v službách a nevhodné rozmiestnenie obchodov, ale tiež, napríklad, na chýbajúce počty hotelov a reštaurácií. V oblasti bývania je ideálom mesto, ktoré „pro každou domácnost při četnosti 2,85 [zabezpečuje] nový nebo modernizovaný byt ve zdravém, hodnotném prostředí“ (*Koncepce* 1966: 29). Vhodná (budúca) úroveň „občianskej vybavenosti“, školstva, zdravotníctva či dopravy alebo počtu „kultúrnych zariadení“, je podobne popísaná pomocou stanovených noriem. V takto štandardne vymedzenom ideálnom meste má akurát centrum plniť zvláštnu úlohu a „důstojně reprezentovat společenské prostředí veletržního města“ (*Koncepce* 1966: 66). „Pracovné prostredie“ má rešpektovať normy tak, aby vo všetkých odboroch a pre všetkých pracovníkov zodpovedalo „sociálním, hygienickým, psychickým a fyziologickým požadavkům vysoce produktivní lidské práce“ (*Koncepce* 1966: 96). Okrem toho, že má prostredie mesta byť *zdravé*, má byť i *estetické*. Cieľom je „[d]osáhnout takové kvality výtvarné úrovně interiérů a exteriérů města, aby se úplně odstranily esteticky narušené a devastované prostory a aby se co nejvíce rozšířila kategorie významných a hodnotných prostorů“ (*Koncepce* 1966: 128).

Priaznivá budúcnosť mesta Brna je do istej miery vzdialená predstave mesta s dominujúcou priemyslovou výrobou, ktorú uviedol dokument z roku 1951. Brno je síce predstavené ako mesto, kde sídli strojnicky priemysel, ale predseda MNV už v úvode dokumentu zdôrazňuje jeho obraz ako veľtržného centra a druhého najväčšieho mesta ČSSR, ktoré bolo poškodené „jedostranným rozvojem výrobních sil“, pretože „došlo k podcenění zájmů o tvorbu životního prostředí“ (*Koncepce* 1966: úvod, nečíslované). Okrem dôrazu na význam medzinárodných veľtrhov pre súčasnosť i budúcnosť mesta autori koncepcie vyzdvihujú možnosť podporovať jeho rozvoj ako „strediska vedy a výskumu“ (*Koncepce* 1966: 13).

1973: Návrat k politickému zadaniu

Koncepce města Brna z roku 1973 podobne ako sprievodná správa územného plánu z roku 1951 na úvod vyhlasuje, že rešpektuje ciele stanovené najvyššou politickou reprezentáciou – v tomto prípade jej uznesení na XIV. zjazde KSČ. Ideálom je mesto zodpovedajúce socialistickej spoločnosti, pričom jednoznačný výklad toho, čo je to socialistické mesto a ako ho dosiahnuť, už koncepcia (na rozdiel od textu z roku 1951) neposkytuje. Stanovené sú ale ciele plánovania mesta Brna, a to v desiatich bodoch:

1. Umožniť mestu Brnu, aby pokračovalo v dynamickom rozvoji zabezpečujúcim významné funkcie strediska 3. stupne, krajského mesta a veletržného centra.

2. Odstranit postupně nerovnováhu v organismu města, hlavně mezi nezbytnými výrobními celky, technickými zdroji a obytnými sektory města a respektovat vzácné historické dědictví.
3. Umožnit obyvatelům města bydlet v dobrém životním prostředí s ekonomickou vazbou na pracoviště a na kulturně společenskou, obchodní a sportovní vybavenost.
4. Dokumentovat koncepci, v níž má možnost město bez prahových situací perspektivně narůst do velikosti 550.000 až 570.000 obyvatel.
5. Využít v prognóze ty základní faktory, které umožňují plánovitě řešení jednotlivých důležitých oborových článků, jako je doprava, inženýrské sítě, zeleň atd. a uplatňovat principy segregované dopravy a záměry rychlodražního systému městské hromadné dopravy.
6. Zdůraznit důležitost faktorů nadměstského významu, jako jsou stanovené trasy dálnic, projednaná poloha letiště a respektování ochrany kvalitní zemědělské půdy.
7. Plně rozvinout urbanistické struktury vycházející ze záměru hvězdicového útvaru osídlení s paprsky kontinuálního bydlení, s akcenty tercierní sféry a průmyslovými areály situovanými v ekonomické dostupné vzdálenosti, v izolovaném prostředí a zajišťujícími dostatečnou prostorovou rezervu.
8. Zaměřit koncepci maximálně na využití hodnotné brněnské krajiny, její morfologie, klimatických podmínek a vytvářet podmínky pro rekreační využití lesnatého prostoru v okolí města.
9. Přikročit po určité stagnaci na úseku územně-plánovacím k aktivní politice velkých koncepčních prací ku prospěchu našeho města a jeho obyvatel, což umožňuje politickým orgánům stanovení priorit spojených jednak s vytvořením nových aktivit umožňujících únosnou decentralizaci sekunderní a tercierní sféry se zřetelem na záměry budoucího rozvoje.
10. Umožnit začlenění jádrového města do územního plánu rajonu brněnské aglomerace, který podle vládního usnesení začíná zpracovávat Terplan Praha – pobočka Brno ve spolupráci s JmKNV.

(Koncepce 1973: II/2–3)

Navrhované smerovanie rozvoja mesta sa do istej miery podobá cieľom z dokumentu z roku 1966. „Ideálne Brno“ totiž má byť významným krajským strediskom v rámci republiky (strediskom 3. stupňa podľa citácie alebo „prírodným metropolitným centrom“ podľa slov z úvodu) a zároveň medzinárodným veľtržným centrom. Ideál tiež predstavuje mesto „vyvážené“, ktoré je rovnako obytným ako priemyselne výrobným sídlom. Podobne ako v koncepcii z roku 1966, zaznieva i tu snaha vyvážiť jednotlivé „funkcie“, ktoré má sídlo plniť pre svojich obyvateľov (práca/bývanie/spoločenské a kultúrne vyžitie a spotreba/rekreácia), ako aj chrániť prírodné a historické prostredie ako potenciál pre trávenie voľného času či jednoducho ako „hodnotu“ (ciele č. 2, 3 a 8). Okrem hygienicky a zdravotne neproblémového prostredia má mesto byť vybavené i po stránke poskytovaných služieb.

Vyhovujúca úroveň technickej vybavenosti a obsluhy mesta, vhodné bývanie i riešenie dopravy a rekreačných oblastí sú rovnako ako v starších dokumentoch odvodené od expertne stanovených noriem. Ideál v podobe „normy“ je zrejmý napríklad v prípade posúdenia problémov životného prostredia, kde autori uvádzajú percentuálne zastúpenie tých meraní škodlivín, ktoré ukázali na prekračovanie „únosných hodnôt“ znečistenia (s. V/1), alebo v prípade tvrdení o nevyhovujúcom stave technického vybavenia, ktoré je odvodzované od porovnaní s normou či s predpokladanou potrebou. Odvolania na expertné názory a odborné poznatky sú dôležité v prípade odhadovania budúcej veľkosti mesta či potreby riešenia energetickej otázky. V porovnaní s koncepciami rozvoja z rokov 1951 a 1966 v dokumente z roku 1973 chýba ako vzor budúceho rozvoja mesta prax v zahraničných mestách,

prípadne odvolanie na popis tejto praxe v odbornej literatúre. Jediné porovnanie poskytujú iné mestá vtedajšej ČSSR.

2002 a 2007: Európske konkurencieschopné mesto

V dokumente s názvom *Strategie pro Brno* (2002), prvom koncepčnom dokumente pripravenom pre Brno od roku 1989, je jednou z najsilnejších vízií jeho obraz ako mesta, ktoré je možné označiť za *európske*. Tento pojem pritom neodkazuje ani na geografickú polohu, ani na charakteristiky „európskeho mesta“ ako odlišného od miest inde na svete (zvlášť miest USA), ktoré vymedzil napríklad Yuri Kazepov (2005) alebo Patrick Le Galès (2002). *Európske* v dokumente znamená mesto podobné či schopné vyrovnat' sa mestám „západnej Európy“ alebo mestám krajín EU, ktoré majú obdobnú veľkosť či (predsocialistickú) históriu, a/lebo aspoň mesto napojené na a spolupracujúce s inými sídlami v EU. *Brno v evropském kontextu* je ostatne názov jednej z prvých podkapitol časti dokumentu s názvom „Profil města“. Význam vzťahu k EU formulujú hneď jej prvé vety: „[z]ásadním trendem ovlivňujícím postavení města Brna v Evropě je proces evropské integrace, který určuje jeho geopolitickou roli města a předurčuje hospodářské a kulturní vazby“ (*Strategie* 2002: 6).

Význam priblíženia sa „európskym štandardom“ je zrejmy z množstva odkazov na príklady iných miest EU. Napríklad:

Vybrané charakteristiky dopravní sítě, jako je např. hustota sítě zastávek (cca 5/km²) a počet linek, dosahují evropského standardu [...] (s. 31).

V současnosti je plošný standard prodejní plochy 1,2m²/ob. plně srovnatelný s podmínkami ve městech západní Evropy a míra internacionalizace se v rámci republiky dá srovnávat pouze s Prahou (s. 22).

V případě některých sektorů se odvětvové rozložení zaměstnanosti přibližuje situaci ve městech Evropské unie – např. v terciárním sektoru [...] (s. 23).

Navzdory výrazné koncentraci služeb a obchodu je centrální část města ve srovnání se západoevropskými městy stále nedostatečně přitažlivá pro delší pobyt obyvatel (s. 32, kurzíva SF).

Úspech Brna v európskom kontexte pritom podľa dokumentu spočíva najmä vo využití jeho „konkurencieschopných prvkov“ (výstavnisko, dopravné napojenie na železničnú sieť a poloha v blízkosti Viedne ako „hegemóna“ stredoeurópskeho priestoru, metropole členského štátu EU, kontaktného bodu medzi Východom a Západom a tiež miesta tradične s Brnom spojeného [s. 7]), vo „zviditeľnení kultúrnej a ekonomickú identity Brna v prostredí srovnateľných evropských miest“ a „zapojení do účelových kooperačních sítí a vazeb“ (s. 6). Úsilie o spoluprácu s blízkymi mestami iných krajín dokonca predstihuje snahu o väzby na ostatné mestá ČR. Vzťah voči českým mestám je totiž chápaný ako súťaživý. Charakteristika Brna ako mesta, ktoré hľadá svoj význam a pozíciu v „európskom kontexte“, pracuje s termínmi ako „konkurencieschopnosť“, „image“ a „identita“ mesta, či odkazuje na „zapojení Brna do sítí globální evropské ekonomiky a trhu“ (s. 6). Tieto pojmy súvisia s ďalším cieľom zrejmy z dokumentu, a tým je pretvorenie Brna na hospodársky „prosperujúce“ mesto. Jeho

sledovanie zahŕňa rozvoj terciárnej ekonomiky, dôraz na vzdelanosť populácie, a teda prítomnosť univerzít, rozvoj turizmu, či podporu investícií.⁹

Aktualizovaný dokument *Strategie pro Brno* z roku 2007 formuluje obraz „ideálneho rozvoja“ Brna v podobe niekoľkých heslovitých tvrdení.¹⁰ Ideál mesta predostretý v strategickej vízií predstavuje ako základ dodržanie štandardov pohodlného mesta veľkosti Brna, ktoré však samé o sebe podľa autorov nestačia na to, aby sa Brno „odlíšilo“ a stalo sa „konkurencieschopným“. Podobne ako v dokumente z roku 1951 je totiž mesto „funkčné“ (1951) alebo mesto „štandardných kvalít“ (2007) nezaujímavé, „nudné“ (1951). „Funkčnosť“ či „štandardnosť“ nestačí na to, aby mesto bolo tiež „krásne“ (1951) alebo „atraktívne pre investorov“ či „elitu“ (2007). Obraz Brna budúcnosti preto zahŕňa dôrazný prechod od priemyslu k službám a výskumu. „Čistota“, „bezpečnosť“ a „vitalita“ sú potom základné tri pojmy, ktoré uvádzajú cieľ vytvoriť urbánne prostredie umožňujúce kvalitné a zdravé bývanie, možnosti oddychu i kultivovanej zábavy.

Ideálne mesto (post)socializmu – spojenie normy, nápodoby a politických cieľov

Predstavy o tom, o aké mesto stojí za to usilovať, sú v koncepcných dokumentoch pripravených pre Brno za posledných šesťdesiat rokov do veľkej miery podobné obrazom, ktoré ako „ideály“ plánovania a správy (post)socialistických miest zachytili autori v rozličných krajinách strednej a východnej Európy i bývalého Sovietskeho zväzu. Brnianske dokumenty spreď roku 1989 potvrdzujú význam rovnosti, kompaktnej a funkčnej výstavby, harmónie pokroku, prírody a historického dedičstva, či reprezentatívneho centra symbolizujúceho politický poriadok. Zároveň sa tiež zdá, že postupné objavovanie sa nových priorít (rozširovanie možností spotreby, kvalita životného prostredia, zachovanie historického dedičstva) alebo premena dôrazu na jednotlivé idey prebiehali do veľkej miery podobne v Brne ako v iných mestách. Pre predstavy o tom, aké by malo byť mesto nového tisícročia, konštatovanie podobnosti priorít (konkurencieschopnosť, „európskosť“, atraktivita pre investície a nová ekonomika) platí hľadám ešte výraznejšie. Záver článku by preto mohol priniesť tvrdenie, že obraz „ideálneho mesta“ sa v prípade Brna po roku 1989 premenil, a to spôsobom, ktorý zodpovedá skúsenostiam z iných postsocialistických miest.

Predsa však pohľad na „ideálne mestá“ podľa jednotlivých brnianskych dokumentov neupozorňuje výlučne na *premenu* týchto obrazov. Všetkých päť koncepcných dokumentov totiž stabilne používa kombináciu troch možností vymedzenia ideálu. Expertne stanovené normy sa dotýkajú nielen technického vybavenia mesta, ale i potrebnej výmery bytov či mestských parkov, alebo určenia toho, čo predstavuje „zdravé“ alebo vhodné „spoločenské“ prostredie. Normy či štandardy sú stanovované plánovačmi samotnými, vyvedené z odbornej literatúry alebo dané legislatívou štátu. Často sú tiež odvodzované od príkladov hodných

⁹ Viac k novej identite Brna podľa strategických dokumentov pozri Ferenčuhová 2009.

¹⁰ „Preambule aneb ‚Brno chce být lepší‘“; „Místní ekonomický rozvoj aneb ‚Od průmyslu k podnikání‘“; „Kvalita života aneb ‚Čistota, bezpečnost a vitalita‘“ a „Výzkum, vývoj, inovace a vzdělávání aneb ‚Dynamika, inovace a růst‘“ (*Strategie 2007*, časť „Strategická vize“: 1–2).

nasledovania. Popri expertne-normatívnom vymedzení a vymedzení ideálu nasledovaním príkladu „dobrej praxe“ iných miest je tretím spôsobom jeho definície obvykle formulácia politických cieľov plánovania.

V prípade *Průvodní zprávy* z roku 1951 spoločnosť Stavoprojekt musela rešpektovať politické smernice formulované „politickými zástupcami KNV a ÚNV“ v spolupráci s expertmi na územné plánovanie. Koncepcia rozvoja z roku 1966 je uvedená slovami predsedu mestského národného výboru a poslanca národného zhromaždenia a námestníkom predsedu, ktorí obaja vymedzujú základné ciele dokumentu. *Koncepcie rozvoje Brna* (1973) politické ciele preberá z uznesenia XIV. zjazdu KSČ. Spôsob vstupu politických aktérov do prípravy koncepcného plánu je najmenej zrejmy v prípade prípravy strategického dokumentu z roku 2002. „Radnicu“ reprezentujú najmä špecializované odbory, úvodné slovo ani formuláciu základných zásad nezabezpečuje nikto z hlavných politických reprezentantov mesta. Dokument bol ale predmetom schvaľovania Zastupiteľstva mesta Brna rovnako ako *Strategie pro Brno* z roku 2007. K autorstvu aktualizovanej stratégie sa okrem Kanceláre stratégie mesta hlási už priamo Kancelár primátora mesta Brna. „Slovo primátora“ tiež uvádza text dokumentu a primátor je na úvodných stranách označovaný za „politického garanta stratégie“ a hlavu Řídící skupiny stratégie, teda „vrcholného, politického orgánu“ tvoreného Radou mesta Brna a zodpovedného za prípravu strategického plánu (*Strategie* 2007, časť „Úvod“: nečíslované). Samotná *Strategie* patrí podľa slov autorov medzi plány, ktoré sú celkovo „nástrojom selektívnym, proces jejich prípravy je“ (samozrejme v rámci výkonu lokálnej správy zameranej na ekonomický a sociálny rozvoj mesta) „politikum“ (*Strategie* 2007, časť „Úvod“: nečíslované).

Základné piliere, o ktoré sa opiera výstavba obrazu „ideálu“ (politické zadanie, expertné normy a príklady dobrej praxe), sa teda v dokumentoch opakujú. Na druhej strane obsahy politických cieľov, rozhodnutia, čo sa stane predmetom noriem alebo aké príklady je dobré nasledovať, zjavne citlivo reagujú na spoločensko-politickú situáciu. V popise premenlivosti ideálneho obrazu Brna je preto vhodné odlišiť stabilné prvky (ideál je spojením rešpektu k politickému zadaniu, expertným normám a snahy nasledovať príklady „dobrej praxe“ ako v období socializmu, tak po jeho páde) a prvky meniace sa (konkrétne obrazy vhodného rozvoja mesta Brna, náplň politických ideálov a voľba prijímaných vzorov a noriem).

Záver: Prekvapenie o postsocialistickom plánovaní?

Zmienky o prítomnosti „stabilných prvkov“ či o kontinuite v niektorých praktikách plánovania sa občas objavujú i v prácach vyššie zmienených autorov a autoriek skúmajúcich (post)socialistické mestá. Z obdobia socializmu podľa nich pretrváva najmä silná pozícia politických reprezentantov (Stanilov 2007: 418–421, Tsenkova 2007: 449–450), význam prisudzovaný fyzickému plánovaniu, a predstava, že v rozhodovaní o rozvoji mesta by mali mať najdôležitejšie slovo experti (určite dôležitejšie, než laická verejnosť). Mariya Ivancheva (2008) popisuje plánovanie v Sofii na konci deväťdesiatych rokov ako rovnako autoritatívne ako v období socializmu. Pri odhaľovaní logiky plánovania zase Catherine Alexander (2007: 166) v spôsobe vysvetľovania a legitimizácie urbánneho rozvoja odhaľuje pretrvávanie princípu „revolučnej marxistickej logiky zakotvenej v historickom determinizme“, ktorý súčasne

zmeny vo vývoji mesta chápe ako nutný následok pokroku, tentokrát v podobe prijímania trhovo orientovanej ekonomiky.

Vo výsledkoch skúmania postsocializmu – zvlášť výskumu etnografického – je podobné konštatovanie kombinácie nových, premenlivých a stabilných štruktúr a jednaní v každodennom živote, vo vybraných oblastiach činnosti či poznania, kontinuity alebo tendencie k návratu k „starým“ praktikám, pomerne bežné (napríklad Oushakine 2000, Smith a Jehlička 2007, Stenning 2005, Humphrey 2002, Shevchenko 2002). Kontinuity vo vývoji sociálne priestorových štruktúr priamo v prípade mesta Brna tiež zdôrazňuje Annett Steinführer (Steinführerová 2003). Plánovanie miest v strednej a východnej Európe, ktoré si po páde berlínskeho múru zachováva vybrané prvky asociované s praxou plánovania v období socializmu, preto v podstate nepredstavuje žiadne prekvapenie, naopak. Akurát sústredenie sa na poznávanie *stabilit* väčšmi než na skúmanie *zmien* v prípade plánovania miest a jeho ideových východísk či princípov argumentácie po roku 1989 nie je celkom obvyklé. Asi najzaujímavejšie však bude hľadať odpovede na otázky, ako sa niektoré charakteristiky a prvky plánovania menia a iné nie, aké podobnosti či rozdiely je možné nachádzať medzi jednotlivými mestami a prečo či pod akými vplyvmi dochádza k zmene.

PodĎakovanie

Za zapožičanie plánovacích koncepcií z rokov 1951, 1966 a 1973 ďakujem ich súčasnému majiteľovi. Za prínosné pripomienky k textu článku ďakujem obom anonymným recenzentom.

Literatúra

- ALEXANDER, Catherine. Soviet and Post-Soviet Planning in Almaty, Kazakhstan. *Critique of Anthropology*, 2007, roč. 27, č. 2, s. 165 – 181. ISSN 0308-275X.
- BALCHIN, Paul ; SÝKORA, Luděk ; BULL, Gregory (eds.). *Regional Policy and Planning in Europe*. London, New York : Routledge, 1999. 304 s. ISBN 978-0-415-16010-0.
- BERNHARDT, Christopher. Planning Urbanization and Urban Growth in the Socialist Period. The Case of East Germany New Towns, 1945–1989. *Journal of Urban History*, 2005, roč. 32, č. 1, s. 104 –119. ISSN 0096-1442.
- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. Transformations of a City Centre in the Light of Ideologies : the Case of Banská Bystrica, Slovakia. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2002, roč. 22, č. 4, s. 614 – 622. ISSN 0309-1317.
- BRANDTSTÄDTER, Susanne. Transitional Spaces : Postsocialism as a Cultural Process : Introduction. *Critique of Anthropology*, 2007, roč. 27, č. 2, s. 131–145. ISSN 0308-275X.
- COCHRANE, Allan ; JONAS, Andrew. Reimagining Berlin : World city, National Capital or Ordinary Place? *European Urban and Regional Studies*, 1999, roč. 6, č. 2, s. 145 – 164. ISSN 0969-7764.
- COOK, Andrew C. G. The Expatriate Real Estate Complex: Creative Destruction and the Production of Luxury in Post-Socialist Prague. *Evropské město* [online]. 2009. [cit. 2010-01-30]. Dostupné na [www:<http://www.evropskemesto.cz/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=428&Itemid=190>](http://www.evropskemesto.cz/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=428&Itemid=190).

- CZEP CZYŃSKI, Mariusz. *Cultural Landscapes of Post-Socialist Cities : Representation of Powers and Needs*. Hampshire : Ashgate, 2008. 209 s. ISBN 978-0-7546-7022-3.
- DERIU, Davide. Opaque and Transparent. Writings on Urban Representations and Imaginations. *Journal of Urban History*, 2001, roč. 27, č. 6, s. 794 – 803. ISSN 0096-1442.
- DIMITROVSKA ANDREWS, Kaliopa ; MIHELIC, Breda ; STANIČ, Ivan. The Post-Socialist Urban Restructuring in Ljubljana : Strengthening identity. In STANILOV, K. (ed.) *The Post-Socialist City : Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht : Springer, 2007, s. 427 – 445. ISBN 978-1-4020-6052-6.
- DŽAMBAZOVIČ, Roman. Priestorové aspekty chudoby a sociálneho vylúčenia. *Sociológia*, 2007, roč. 39, č. 5, s. 432 – 458. ISSN 0049-1225.
- ECKARDT, Frank. In Search for Meaning : Berlin as National Capital and Global City. *Journal of contemporary European Studies*, 2005, roč. 13, č. 2, s. 187 – 198. ISSN 1478-2804.
- ENYEDI, György. Urbanization under Socialism. In ANDRUSZ, G., HARLOE, M., SZELENYI, I. (eds.) *Cities After Socialism : Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford : Blackwell, 1996, s. 100 – 118. ISBN 978-1-5578-6164-1.
- FALĽAN, Lubomír. Bratislava-problémy súčasného rozvoja. *Sociológia*, 2009, roč. 41, č. 4, s. 329 – 353. ISSN 0049-1225.
- FERENČUHOVÁ, Slavomíra. About the Trouble to Define the Socialist Urban Planning. *Evropské město* [online]. 2009. Dostupné na www: <http://www.evropskemesto.cz/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=665&Itemid=190>.
- FERENČUHOVÁ, Slavomíra. Brno, CZ : The end of the “Postsocialist” Identity? In *Global change and post-socialist urban identities*, 2009. [rkp. odovzdaný na posúdenie ako kapitola výslednej publikácie projektu].
- FERENČUHOVÁ, Slavomíra. Postsocialistické mesto. *Evropské město* [online]. 2008. [cit. 2010-07-21]. Dostupné na www: <http://www.evropskemesto.cz/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=361&Itemid=16&lang=czechutf8>.
- FERENČUHOVÁ, Slavomíra. Spolu a spokojne : Obrazy integrovanej spoločnosti v mestskom plánovaní. *Sociální studia*, 2006, roč. 3, č. 2, s. 133 – 152. ISSN 1214-813X.
- FOUCAULT, Michel. *Moc, subjekt a sexualita*. 1. vyd. Bratislava : Kalligram, 2000. 236 s. ISBN 80-7149-388-0.
- FOURIER, Charles. Le Phalanstère. [úryvok z diela *Théorie de l' Unité universelle*]. In CHOAY, F. *L'Urbanisme, utopies et réalités*. Paris : Éditions du Seuil, 1965, s. 96 – 105. ISBN 2-02005-328-4.
- GAJDOŠ, Peter. Globalizačné súvislosti urbánneho rozvoja a jeho sociálno-priestorové špecifiká. *Sociológia*, 2009, roč. 41, č. 4, s. 304 – 328. ISSN 0049-1225.
- GULIN ZRNIČ, Valentina. Meanings of the City : Zagreb's new Housing Communities Since the 1950s. In RODGER, R., HERBERT, J. (eds.) *Testimonies of the City. Identity, Community and Change in a Contemporary Urban World*. Aldershot : Ashgate, 2007, s. 97 – 117. ISBN 978-0-7546-5560-2.
- HALÁS, Marián. Possibilities for the Application of Geography to Land use Planning. *Acta Universitatis Carolinae, Geographica*, 2003, č. 1–2, s. 67 – 77. ISSN 0300-5402.
- HALÁS, Marián ; DŽUPINOVÁ, Eva. Vývoj a priestorové rozloženie bytového fondu Bratislavy. *Urbanismus a územní rozvoj*, 2007, roč. 10, č. 2, s. 23 – 31. ISSN 1212-0855.
- HALL, Peter. *The Cities Of Tomorrow : An Intellectual History of Urban Planning and Design in The Twentieth Century*. 3. vyd. Oxford : Blackwell Publishing, 2002. 576 s. ISBN 0-63123-252-4.
- HANN, Chris. Preface and Acknowledgements. In HANN, Ch. (ed.) *Postsocialism : Ideologies and Practices in Eurasia*. 1. vyd. London, New York : Routledge, 2002, s. xi – xii. ISBN 0-41526-257-7.
- HÄUSERMANN, Hartmut. From the Socialist to Capitalist City : Experiences from Germany. In ANDRUSZ, G., HARLOE, M., SZELENYI, I. (eds.) *Cities After Socialism : Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford : Blackwell Publishers, 1996, s. 219 – 231. ISBN 1-55786-165-X.

- HOWARD, Ebenezer. La cité jardin Anglaise. [úryvok z diela Garden-Cities of Tomorrow] In CHOAY, Françoise *L'Urbanisme, utopies et réalités*. Paris : Éditions du Seuil, 1965, s. 278 – 289. ISBN 2-02005-328-4.
- HUMPHREY, Caroline. Does the Category 'Postsocialist' Still make Sense? Introduction : Postsocialism as a Topic of Anthropological Investigation. In HANN, Ch. (ed.) *Postsocialism : Ideologies and Practices in Eurasia*. 1. vyd. London : Routledge, 2002, s. 11 – 15. ISBN 0-41526-257-7.
- CHOAY, Françoise. *L'Urbanisme, utopies et réalités*. Paris : Éditions du Seuil, 1965. 448 s. ISBN 2-02005-328-4.
- IVANCHEVA, Mariya. The Fall of Socialism, the Mausoleum of Georgi Dimitrov in Sofia and the Berlin Wall. *Evropské město* [online]. 2008. [cit. 2010-01-30]. Dostupné na www: <http://www.evropskemesto.cz/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=395&Itemid=190>.
- JACOBS, Jane. *The Death and Life of Great American Cities*. New York : Vintage Books, 1992. 624 s. ISBN 0-67960-047-7.
- KAZEPOV, Yuri. Cities of Europe : Changing contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Social Cohesion. In KAZEPOV, Y. (ed.) *Cities of Europe*. 1. vyd. Oxford : Blackwell, 2005, s. 3 – 33. ISBN 1-4051-2132-7.
- KOMOROWSKA, Kinga A. Book Review : Spatial Planning and Urban Development in the New EU Member-states. *Urban Studies*, 2008, roč. 45, č. 5-6, s. 1299 – 1301. ISSN 0042-0980.
- KULCSÁR, Laszlo J. ; DOMOKOS, Tamas. The Post-Socialist Growth Machine : The Case of Hungary. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2005, roč. 29, č. 3, s. 550 – 563. ISSN 0309-1317.
- LADD, Brian. Socialist Planning and the Rediscovery of the Old City in the German Democratic Republic. *Journal of Urban History*, 2001, roč. 27, č. 5, s. 584 – 603. ISSN 0096-1442.
- LE GALÈS, Patrick. *European Cities : Social Conflicts and Governance*. New York : Oxford University Press, 2002. 346 s. ISBN 0-19925-278-5.
- LYNCH, Kevin. *Obraz města*. Praha : Polygon, 2004. 224 s. ISBN 80-7273-094-0.
- MAIER, Karel. Planning and an Education in Planning in the Czech Republic. *Journal of Planning Education and Research*, 1994, roč. 13, č. 4, s. 263 – 269. ISSN 0739-456X.
- MAIER, Karel. Sídliště : problém a multikriteriální analýza jako součást přípravy k jeho řešení. *Sociologický časopis*, 2003, roč. 39, č. 5, s. 653 – 666. ISSN 0038-0288.
- MARCELLI, Miroslav. *Filozofi v meste*. Bratislava : Kalligram, 2008. 255 s. ISBN 978-80-8101-199-3.
- MATLOVIČ, René. Tranzitívna podoba mesta a jeho intraurbánných štruktúr v ére postkomunistickej transformácie a globalizácie. *Sociológia*, 2004, roč. 36, č. 2, s. 137 – 158. ISSN 0049-1225.
- MAY, Tim ; PERRY, Beth a kol. The Future of Urban Sociology. *Sociology*, 2005, roč. 39, č. 2, s. 343 – 370. ISSN 0038-0385.
- MELLOR, Rosemary. Urban Sociology : a Trend Report. *Sociology*, 1989, roč. 23, č. 2, s. 241 – 260. ISSN 0038-0385.
- MILOJEVIČ, Brankica. Územní plánování v podmínkách transformace-příklad Bosny a Hercegoviny. *Urbanismus a územní rozvoj*, 2008, roč. 11, č. 3. ISSN 1212-0855.
- MULÍČEK, Ondřej. Prostorové vzorce postindustriálního Brna. In FERENČUHOVÁ, S., GALČANOVÁ, L., HLEDÍKOVÁ, M., VACKOVÁ, B. (eds.) *Město: Proměnlivá ne/samozřejmost*. 1. vyd. Červený Kostelec/Brno : Pavel Mervart/MU, 2009, s. 153 – 175. ISBN 978-80-86818-86-3, 978-80-210-4866-9.
- MUSIL, Jiří. Urbanizace českých zemí a socialismus. In HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (eds.) *Zrod velkoměsta : urbanizace českých zemí a Evropa*. 1. vyd. Praha : Paseka, 2002, s. 237 – 297. ISBN 80-7185-409-3.
- MUSIL, Jiří. Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů. *Sociologický časopis*, 2001, roč. 37, č. 3, s. 275 – 296. ISSN 0038-0288.

- NUTU, Ana Otilia. Life in Post-Socialist Mono-Industrial Communities : The Case of Bălan. *Evropské město* [online]. 2008. [cit. 2010-01-30]. Dostupné na www: <http://www.evropskemesto.cz/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=425&Itemid=190>.
- O'NEILL, Bruce. The Political Agency of Cityscapes : Spatializing Governance in Ceausescu's Bucharest. *Journal of Social Archaeology*, 2009, roč. 9, č. 1, s. 92 – 109. ISSN 1469-6053.
- OUŘEDNÍČEK, Martin ; TEMELOVÁ, Jana ; BRABEC, Tomáš ; VYHNÁNKOVÁ, Markéta. Pražské předměstí, sídliště Máj a suburbium Kodetka : případové studie proměňujících se lokalit Českobudějovické aglomerace II. Banská Bystrica : ÚVV UMB, 2009, s. 169 – 179. ISBN 978-80-8083-733-4.
- OUSHAKINE, Serguei Alex. The Quantity of Style. Imaginary Consumption in the New Russia. *Theory, Culture & Society*, 2000, roč. 17, č. 5, s. 97 – 120. ISSN 0263-2764.
- PALLAGST, Karina M. ; MERCIER, Georges. Urban and Regional Planning in Central and Eastern European Countries-from EU Requirements to Innovative Practices. In STANILOV, K. (ed.) *The Post-Socialist City : Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht : Springer, 2007, s. 473 – 488. ISBN 978-1-4020-6052-6.
- PICKVANCE, Chris. State Socialism, Post-socialism, and their Urban Patterns : Theorizing the Central and Eastern European Experience. In EADE, J., MELE, Ch. (eds.) *Understanding the City : Contemporary and Future Perspectives*. Oxford : Blackwell Publishers, 2002, s. 183 – 203. ISBN 978-0-631-22406-8.
- POPA, Maria Raluca. Understanding the Urban Past : the Transformation of Bucharest in the Late Socialist Period. In RODGER, R., HERBERT, J. (eds.) *Testimonies of the City. Identity, Community and Change in a Contemporary Urban World*. Aldershot : Ashgate, 2007, s. 159 – 186. ISBN 978-0-7546-5560-2.
- SAVAGE, Mike ; WARDE, Alan ; WARD, Kevin. *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. 2. vyd. Hampshire : Palgrave Macmillan, 2003. s. ISBN 978-0-33397-160-4.
- SHEVCHENKO, Olga. „In Case of Fire Emergency“ : Consumption, Security and the Meaning of Durables in a Transforming Society. *Journal of Consumer Culture*, 2002, roč. 2, č. 2, s. 147 – 170. ISSN 1469-5405.
- SMITH, Joe ; JEHLÍČKA, Petr. Stories Around Food, Politics and Change in Poland and the Czech Republic. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 2007, roč. 32, č. 3, s. 395 – 410. ISSN 0020-2754.
- SMITH, David M. The Socialist City. In ANDRUSZ, G., HARLOE, M., SZELENYI, I. (eds.) *Cities After Socialism : Urban and Regional Change and conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford : Blackwell, 1996, s. 70 – 99. ISBN 1-55786-164-1.
- SOLINÍS, Germán. Utopia, the Origins and Invention of Western Urban Design. *Diogenes*, 2006, roč. 53, č. 1, s. 79 – 87. ISSN 0392-1921.
- STANILOV, Kiril. Urban planning and the challenges of post-socialist transformation. In STANILOV, K. (ed.) *The Post-Socialist City : Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht : Springer, 2007, s. 413 – 426. ISBN 978-1-4020-6052-6.
- STENNING, Alison. Placing (Post)Socialism. *European Urban and Regional Studies*, 2000, roč. 7, č. 2, s. 99 – 118. ISSN 0969-7764.
- STENNING, Alison. Post-Socialism and the Changing Geographies of the Everyday in Poland. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 2005, roč. 30, č. 1, s. 113 – 127. ISSN 1475-5661.
- STEINFÜHRER, Annett ; POSPÍŠILOVÁ, Jana ; GROHMANNOVÁ, Jana. Ne/nápadné proměny vnitřního města v postsocialistickém období. In FERENČUHOVÁ, S., GALČANOVÁ, L., HLEDÍKOVÁ, M., VACKOVÁ, B. (eds.) *Město : Proměnlivá ne/samozřejmost*. Červený Kostelec, Brno : Pavel Mervart, MU, 2009, s. 129 – 152. ISBN 978-80-86818-86-3.

- STEINFÜHRER, Annett ; HAASE, Annegret. Residential change in the postsocialist inner city. *Evropské město* [online]. 2009. [cit. 2010-04-23]. Dostupné na www: <http://www.evropskemesto.cz/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=565>.
- STEINFÜHREROVÁ, Annett. Sociálně prostorové struktury mezi setrvačností a změnou. Historický a současný pohled na Brno. *Sociologický časopis*, 2003, roč. 39, č. 2, s. 169 – 192. ISSN 0038-0288.
- SÝKORA, Luděk. Global Competition, Sustainable Development and Civil Society : Three Major Challenges for Contemporary Urban Governance and their Reflection in Local Development Practices in Prague. *Acta Universitatis Carolinae, Geographica* 2002, roč. 37, č. 2, s. 65 – 83. ISSN 0300-5402.
- SÝKORA, Luděk. Urban Development, Policy and Planning in the Czech Republic and Prague. In AL-TROCK, U. et al. (eds.) *Spatial Planning and Urban Development in the New EU Member States*. Hampshire, Burlington : Ashgate, 2006, s. 113 – 140. ISBN 0-75464-684-X.
- SÝKORA, Luděk. Office Development and Post-Communist City Formation : The Case of Prague. In STANILOV, K. (ed.) *The Post-Socialist City : Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. 1. vyd. Dordrecht : Springer, 2007, s. 117 – 145. ISBN 978-1-5578-6164-1.
- SÝKORA, Luděk. Post-Socialist Cities. In KITCHIN, R., THRIFT, N. (eds.) *International Encyclopedia of Human Geography*, 1. vyd. Oxford : Elsevier Science, 2009, č. 8, s. 387 – 395. ISBN 0080449115.
- SÝKORA, Luděk. Revolutionary Change, Evolutionary Adaptation and New Path Dependencies : Socialism, Capitalism and Transformations in Urban Spatial Organizations. In STRUBELT, W., GORZELAK, G. (eds.) *City and Region. Papers in Honour of Jiří Musil*. Opladen: Budrich UniPress. 2009, s. 283 – 295. ISBN 978-3-940755-07-0.
- SÝKORA, Luděk ; OUŘEDNÍČEK, Martin. Sprawling Post-Communist Metropolis : Commercial and Residential Suburbanisation in Prague and Brno, the Czech Republic. In DIJST, M., RAZIN, E., VÁZQUEZ, C. (eds.) *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas : Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht : Springer, 2007, s. 209 – 233. ISBN 978-1-4020-5761-8.
- TEMELOVÁ, Jana. Urban Revitalization in Central and Inner Parts of (Post-Socialist) Cities : Conditions and Consequences. In ILMAVIRTA, T. (ed) *Regenerating Urban Core*. Helsinki : University of Technology, Centre for Urban and Regional Studies, 2009, s. 12 – 25.
- TEMELOVÁ, Jana ; OUŘEDNÍČEK, Martin. Twenty Years After Socialism: the Transformation of Prague's Inner structure. *Studia Sociologia*, 2009, roč. 54, č. 1, s. 9 – 30. ISSN 1224-8703.
- TSENKOVA, Sasha. Urban Futures : Strategic Planning in Post-Socialist Europe. In STANILOV, K. (ed.) *The Post-Socialist City : Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht : Springer, 2007, s. 447 – 472. ISBN 978-1-5578-6164-1.
- WARD, Janet. Berlin, the Virtual Global City. *Journal of Visual Culture*, 2004, roč. 3, č. 2, s. 239 – 256. ISSN 1471-4787.
- YOUNG, Craig ; KACZMAREK, Sylvia. The Socialist Past and Postsocialist Urban Identity in Central and Eastern Europe : The Case of Łódź. *European Urban and Regional Studies*, 2008, roč. 15, č. 1, s. 53 – 70. ISSN 0969-7764.

Dokumenty

- 1951 *Brno-směrný územní plán. Průvodní zpráva*. Brno : Stavoprojekt
- 1966 *Koncepce rozvoje města Brna I. (Tvorba životního prostředí)* Útvar hlavního architekta města Brna a Plánovací odbor městNV.
- 1973 *Koncepce města Brna*. Útvar hlavního architekta města Brna.
- 2002 *Strategie pro Brno*. Brno : Manažer rozvoje města a Útvar hlavního architekta MMB.
- 2007 *Strategie pro Brno*. Brno : Kancelář primátora města Brna a Kancelář strategie města.

Autorka

působí jako odborná asistentka na Katedře sociologie FSS MU, kde vedle obecně sociologických předmětů vyučuje kurzy věnované sociologii města a urbánním studiím. Mezi oblastí svého výzkumného zájmu řadí urbánní plánování a jeho proměny v (post)socialistickém období ve střední Evropě a dějiny urbánních studií.

Kontakt: ferencuh@fss.muni.cz